

The article traced the consistent and clear manifestation of spiritual guidance of Metropolitan Ilarion (Ivan Ohienko) in the ideological and textual space of novel «The Apostle of the mob» of O. Kobylyanska. The attention to parallels in understanding the importance of patriotic clergy for the development of Ukrainian statehood, which interpreted in the context of gospel truths and Ukrainian national liberation struggle.

Key words: priest, pastor, apostle, moral, nation, language, statehood, national consciousness, spiritual growth, identity formation.

Отримано: 03.05.2017 р.

УДК 811.161.2'25'06

Н. В. Пуряєва

Інститут української мови НАН України

БОГОСЛУЖБОВІ ПЕРЕКЛАДИ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті здійснено аналіз стратегії перекладу богослужбових текстів на українську мову І. Огієнка, його мету і головні перекладацькі завдання; простежено, як зазначені фактори вплинули на мову перекладу, вміщеного у виданні «Свята Служба Божа св. отця нашого Іоана Золотоустого мовою українською» (Львів, 1922); докладно описано історико-культурний контекст і сам перебіг праці І. Огієнка над його першим богослужбовим перекладом, його вплив на подальший розвиток української перекладацько-богослужбової традиції.

Ключові слова: Іван Огієнко, богослужбовий переклад, літургійна мова.

Іван Огієнко відомий в історії української культури насамперед як перекладач на українську мову Святого Письма. Українські мовознавці присвятили чимало уваги вивченню мовної специфіки біблійного перекладу І. Огієнка, його ролі в історії становлення як сучасної української літературної мови, так і її церковно-релігійного стилю [1; 2; 7; 8; 18 та ін.]. Однак ідея дерусифікації Української Церкви, яку І. Огієнко послідовно втілював ціле своє життя, вимагала впровадження української мови також і в церковне богослужіння, а це у свою чергу потребувало здійснення титанічної праці з перекладу цілого корпусу богослужбових книг. Із власною для себе відвагою брався за розв'язання найскладніших і наймасштабніших завдань І. Огієнко розпочав працю над літургійними перекладами і залишив по собі вагомий надбання: перекладені основні богослужбові тексти (всі богослужіння добового кола) і струнку наукову концепцію богослужбового перекладу, яку послідовно втілював у своєму перекладі. Перекладацька стратегія І. Огієнка в галузі богослужбових перекладів та спричинені нею мовні особливості зазначених текстів ще не були предметом мовознавчих студій. Нашим завданням є дослідити історію створення та публікації богослужбових перекладів І. Огієнка, вироблені ним перекладацькі засади (мета, завдання, адресат, прийоми перекладу), а також способи їх мовної реалізації. Аналіз спиратиметься на текст центрального в християнському літургійно-обрядовому комплексі богослужіння – Божественної Літургії святого Іоана Золотоустого, вміщений у виданні: «Свята Служба Божа св. отця нашого Іоана Золотоустого мовою українською. На українську мову з грецької переклав професор Іван Огієнко. Ч. I. Текст» (Львів, 1922). Тим більше, що загальна методологія перекладу, реалізована в ньому, за визначенням самого І. Огієнка, була застосована до всіх інших богослужбових текстів, які він перекладав [15, с.286].

Працю над богослужбовими перекладами І. Огієнко розпочав ще в 1918 р. як член-засновник Української Церковної Ради в Києві, співробітник

секції богослужбових книжок. У 1921 р. він отримав благословення від єпископа Кременецького Діонісія (Валединського) на переклади низки богослужбових відправ: Божественної Літургії св. Йоана Золотоустого, утрєні, вечірні, а також молитвослова, які опублікував 1922 р. у Львові в серії «Українська Автокефальна Церква», за що в 1924 р. отримав нагороду від Священного Синоду Православної Митрополії в Польщі. Згодом, у 1927 р. І. Огієнко став заступником голови Комісії для перекладу святого Письма й богослужбових книжок на українську мову при Святому Синоді Православної Церкви в Польщі, а в 1928 р. очолив Державну перекладацьку комісію при Міністерстві освіти у Варшаві [14]. Переклади І. Огієнка лягли в основу багатьох подальших перекладів УАПЦ, із незначними змінами ними користуються і дотепер [3].

Працю над перекладами, дорученими єпископом Діонісієм, І. Огієнко завершив у Львові, куди емігрував 1922 р. після поразки національно-визвольних змагань в Україні¹. Того ж таки року у Львові в друкарні Ставропігійського інституту, який попередньо отримав дозвіл на це від митрополита Шептицького [12, с.155-156], побачили світ поспіль три богослужбові видання професора: «Свята Служба Божа св. отця нашого Іоана Золотоустого мовою українською» (Львів, 1922), «Свята відправа Вечірня і Рання мовою українською» (Львів, 1922), «Православний молитовник для початкових шкіл мовою українською і церковнослов'янською» (Львів, 1922)².

Тут же, у Львові ці тексти пройшли практичну апробацію: 26 березня 1922 р. з благословення митрополита А. Шептицького Божественна Літургія Іоана Золотоустого в перекладі на українську мову православного професора І. Огієнка вперше була відправлена в греко-католицькій церкві Преображення Господнього [4].

Важливо відзначити, що над остаточним редагуванням зазначених богослужбових перекладів І. Огієнка працювали також інші особи. Ще в 1921 р., перебуваючи на посаді міністра віросповідань УНР, він звернувся до митрополита А. Шептицького з проханням скликати у Львові спеціальну перекладацьку комісію, а також особисто взяти участь у редагуванні його перекладу: «Коли мої тексти будуть цілком закінчені, то я хочу перед друкуванням подати їх на розгляд компетентним людям. Чи не укажете, Ваше Преосвященство, таких осіб? Особливо потрібний добрий знавець богослужбової грецької мови. А може й Ваше Преосвященство не зріклися б проглянути деякі переклади?» [13, с.88-89].

Засідання такої комісії за дорученням Шептицького організував о. Йосиф Боцян³, і вже 15 вересня 1921 року⁴ комісія «знавців грецької мови» розпочала роботу у Львові.

¹ Сприянням митрополита УГКЦ А. Шептицького протягом 1922-1926 рр. І. Огієнко працював тут на посаді викладача української мови Жіночої вчительської семінарії.

² Всі три видання містили передмову та благословення владыки УАПЦ, єпископа Кременецького Діонісія (Валединського).

³ Див. лист до Й. Боцяна від 30.07.1921: «Переклад Літургії [св'ятого] Іоана Золотоустого я цілком покінчив і переклад мій чекає розглянення спеціалістами. Ви ласкаво обіцяли мені скликати відповідну комісію для розгляду його, і тепер я звертаю до Вас, Високодостойний Владико, з ширим проханням здійснити свою ласкаву обіцянку як найкорше. Я такої думки, що Комісія за 5 засідань, певне, закінчить всю роботу, а тому на час засідань цієї Комісії я міг би прибути до Львова. Коли ж Ви не вважатимете можливим розглядати комісійно, а кожний з окрема, то я пришло Вам рукопис, і Ви уже робіть з ним, що знаєте. Але краще перший спосіб, бо і я бажав би «боронитися» перед Високодостойними членами Комісії [13, с.101].

⁴ Про це свідчить лист до прем'єр-міністра УНР А. Левицького від 12.09.1921: «У Львові з 15 вересня розпочне свою працю Комісія по перекладу Письма Святого і богослужбових книжок на українську мову, зза чого мені потрібно їхати до Львова. Ласкаво прошу, пане Прем'єре, дозволити мені командировку на сім день...» [13, с.117].

Крім того, ще до її скликання рукопис розглянули письменник Модест Левицький, поет і перекладач із західноєвропейських мов Володимир Самійленко, міністр УНР, учений-політолог Отто Ейхельман, голова Ради міністрів УНР, філолог за освітою В'ячеслав Прокопович, а також протоієрей Арсеній Бордогівський і настоятель Володимир-Волинського кафедрального собору УАПЦ, перекладач богослужбових текстів протоієрей Петро Табінський¹. Крім того, до редагування тексту долучився уже згадуваний греко-католицький священник Йосиф Боцян².

До публікації перекладу богослужбових текстів І. Огієнко підійшов надзвичайно ґрунтовно, намагаючись поставити перекладацьку діяльність на методологічну основу. Убачаючи у своїх перших спробах лише матеріал для подальших удосконалених перекладів³, він доповнив видання широкими коментарями й примітками. У другій частині видання – «Свята Служба Божа св. отця нашого Іоана Золотоустого мовою українською. Ч. II: Пояснення до тексту» (Львів, 1922) – Огієнко також докладно сформулював засади своєї перекладацької стратегії, запрошуючи небайдужих до осмислення, виправлення та доповнення запропонованої концепції богослужбового перекладу. Згодом майже в повному обсязі (з незначними змінами) цей розділ побачив світ як окрема праця, відома під назвою «Методологія перекладу Святого Письма і богослужбових книг на українську мову» (Варшава, 1925).

Перша методологічна засада, обґрунтуванню якої Огієнко присвятив чимало уваги, була проблема вибору оригіналу для перекладу. Він категорично наполягав на доцільності і правомірності здійснення літургійних перекладів лише і тільки з *грецького оригіналу*: «...треба пильнувати, щоби переклади наші були дзеркалом оригіналу, традиційного на Україні оригіналу грецького» [17, с.9]. Однією з найвагоміших причин відмови від церковнослов'янського тексту було те, що він, на думку І. Огієнка, містить чимало неточностей і помилок, а це створює загрозу їх дублювання в українському перекладі [17, с.4-5; 10, с.5-8].

Зазначимо, однак, що листування Огієнка тих років свідчить, що, очевидно, за браком відповідних текстів, перекладав він все ж таки з церковнослов'янського тексту, лише згодом здійснивши звірку з грецьким. Так, зокрема, в листі до о. П. Табінського від 16.08.1921 він зауважує: «Перша робота, – провіримо по грецькому оригіналу Літургію [Іоанна] Золотоустого, яку я вже закінчив перекладом і в скорому часі збираюся друкувати. На це піде три дні, при умові не виходити з помешкання» [13, с.109]. У листі до А. Шептицького перекладач так коментує свою працю: «Я дуже багато працюю тепер над перекладами Служб Божих на українську мову. Вже переклав Утреню, Часи і Літургію, закінчую Вечірню. На працю свою дивлюся як на підготовчу, – всю свою роботу маю перевірити в грецьких текстах і спізнніше видрукувати лише як матеріал для відповідної будучої духовної Комісії» [13, с.88].

Крім того, з листів професора довідуємося, що він також використовував для зіставлення і уточнення окремих фрагментів літургійні переклади іншими мовами: німецькою, польською, латинською. Так, у листі до митрополита А. Шептицького він просить надіслати йому відповідні тексти: «Щиро прошу Ваше Преосвященство дати мені матеріали тексти Служб Божих, які тільки маєте. (Ви пишете про латинський, німецький, французький і польський). Я маю лише переклад Літургії

¹ Пор. у листі до П. Табінського (від 08.09.1921): «Мій переклад Службеника зараз розглядає комісія фахівців, знавців грецької мови. Вже розглядали – М. Левицький, В. Самійленко, О. Ейхельман і В. Прокопович. Пришло ще на розгляд і А. Бордогівському і Вам [13, с.116].

² Про це свідчить лист до нього І. Огієнка від 03.10.1921: «Дозвольте листом оцим сердечно подякувати Вас за всю ту працю велику, яку Ви понесли, щиро проглядаючи перекладену мною Службу Божу» [13, с.120].

³ Пор.: «На працю свою дивлюся тільки як на матеріал, потрібний Всеукраїнському Церковному Соборові для вироблення більш-менш сталого українського богослужбового тексту» [17, с.25].

Я. Головацького на німецьку і польську мови 1868 р. Дуже прошу про тексти грецький, український (по молитовниках) і польський. Як що Ви дасте відповідне поручення Львівській Духовній Семинарії, щоб мені ці книги видали на руки, коли я заїду до них, або пришло когось, то буду сердечно Вас дякувати» [Там само].

Із таким же проханням у 1921 р. із Тарнова Огієнко звертався до греко-католицького священника о. Йосифа Боцяна: «Для закінчення своєї праці я дуже потребую: 1. Грецьких текстів усіх служб. 2. Часослов і октоїх грецький і слов'янський (київського видання). 3. Псалтир, грецький текст. 4. Словники грецькі і слов'янські до Нового завіту (Zorella маю). 5. Переклади служб Божих в рїжних мовах. 6. Розвідки над текстом Божих. 7. Службеник слов'янський, київського видання (від 20.06.1921) [Там само, с.92].

Проте, незважаючи на вище окреслену перекладацьку позицію, Огієнко опублікував свої богослужбові переклади *старокириличним шрифтом*. Цілком можливо, що перекладач дослухався поради протоієрея А. Бордюговського, який напередодні опублікування перекладу писав йому у листі: «... остаточне видання «Молитовника» дотепер треба надрукувати церковно-слов'янським шрифтом, бо зі свого особистого досвіду знаю, що значна більшість наших простих людей більше дає уваги молитовникам церковно-слов'янського друку, ніж т[ак] зв[аного] «гражданського» друку» (лист від 28.06.1921) [6, с.158]. Як би там не було, цей прийом засвідчує виразний намір Огієнка бодай візуально пов'язати свій переклад із авторитетним, традиційним, сакралізованим церковнослов'янським текстом.

Звичайно, І. Огієнко не заперечує важливості певної орієнтації на церковнослов'янський текст як такий, що століттями уживався в Українській Церкві, хоч і відводить йому лише коригувальну роль. На його думку, «поклавши в основу перекладів текст грецький, все-таки мусимо до певної міри держатися й тексту слов'янського, як прийнятого для церковного вжитку, особливо там, де він вірно відбиває свій грецький оригінал» [10, с.9]. При цьому перекладач диференціює для себе міру наближення українського тексту до церковнослов'янського оригіналу залежно від місця перекладуваного фрагменту в композиції літургійного дійства і способу його виконання. Так, тексти, що виконуються наспівно і виголошуються вголос, він радить максимально наближати до церковнослов'янського прототипу: у першому випадку з потреби адаптувати переклад до церковної музики, створеної під церковнослов'янський текст, у другому – враховуючи фактор прivityчасності вірних до церковнослов'янського звучання виголошуваних текстів. У богослужбових фрагментах, які промовляються священником потику, Огієнко радить «бути вільним і дотримуватися лише вимог української мови» [17, с.7-8]. Однак, зауважує перекладач, такий підхід стосується лише лексики, синтаксис («складня») в усіх без винятку типах текстів, на його думку, має бути лише українським [Там само, с.8].

Другою принциповою перекладацькою засадою І. Огієнка є національність на дотримання законів мови, на яку здійснюється переклад: «...переклад наш має відповідати якнайближче й духу української мови як в окремих виразах, так і в складні» [10, с.9]. Цим він протиставляє себе попереднім, а зокрема і Кирило-Мефодіївській, перекладацьким традиціям, в яких: «перекладчики з єврейського, – і грецькі, а за ними й слов'янські – робили переклади *дослівно*, і часто *не передавали особливостей своєї мови*, зате буквально дотримуючись оригіналу» [Там само, с.12], і прямо говорить про необхідність послідовного нівелювання в українському перекладі рис іншомовних джерел та перекладацьких фільтрів богослужбового тексту: *грецизмів, гебраїзмів* (у богослужбових фрагментах, що походять із Псалтиря), *церковнослов'янїзмів*: «Перекладчики богослужбових текстів на слов'янську мову, перекладаючи дослівно, занесли в свої переклади дуже багато цих гебраїзмів та геленизмів, які часто не тільки затемнюють розуміння тексту, але тим самим і понижують молитовний настрій людини нашого часу. Звичайно, перекладаючи на українську мову, ми повинні

опустити, розв'язати всі ці чужі нашій мові вирази. Жидівський чи грецький стиль хай лишається собі при оригіналах, жива ж українська мова знає тільки один стиль, одну складню – українську» [Там само, с.13-14].

Слідуючи цій настанові, Огієнко здійснює в перекладі, зокрема, такі трансформації семітизмів, передані в грецькому, а відтак церковнослов'янському перекладах шляхом калькування семітських граматичних форм: форми мн. заміняє формою одн.: **на небесѣхъ** – на *небі*, **слава въ вышнихъ** – слава на *висоті*; форми найвищого ступеня порівняння у формі повторення іменника в род. в. мн. заміняє прикметником-суперлятивом: **небеса небесъ** – *найвище* небо; **св та св тыхъ** – *найсвятіше* місце; іменник род. в. у ролі атрибутива – прикметником («українська мова його не терпить, – вона любить тут прикметника»): **во вѣки вѣковъ** – во віки *вічні*, тогда благоволиши жертву правды – тоді будеш вдоволеній жертвою *справедливою*, царю славы – цар *славний*, **на престол славы царстві Твоего** – на *славнім царськім* престолі Твоім [10, с.14-15]; лексеми з абстрактною семантикою заміняє на лексеми з конкретною семантикою, усуваючи притаманну семітським виразам образність: **вс ка плоть** – кожний *чоловік*; **Бже дѣхъвъ и вс кѣа плоти** – Боже *духів і всіх людей*; **рогъ спасеніа** – *спасенна сила*; **предъ лицемъ людемъ** – *перед людьми* [10, с.21].

Проте, незважаючи на задекларований намір дотримуватися церковнослов'янського тексту, перекладач, як можна помітити, максимально уникає церковнослов'янської лексики, навіть узувальної, пор:

Цсл.	І. Огієнко
миръ	<i>спокій</i> [16, с.23]
присно	<i>завжди</i> [16, с.6]
благін	<i>добрий</i> [16, с.5]
правда	<i>справедливість</i> [16, с.45]
истина	<i>правда</i> [16, с.5]
плоть	<i>тіло</i> [16, с.76]
благодать	<i>ласка</i> [16, с.25]
милость	<i>ласка</i> [16, с.29]
благослови	<i>хвали</i> [16, с.30]
блаженъ	<i>щасливий</i> [16, с.31]
обраъ	<i>взір</i> [16, с.37]
мирніи	<i>спокійні</i> [16, с.25]
благати	<i>просити</i> [16, с.7]
благодарити	<i>дякувати</i> [16, с.48]
оглашенніи	<i>хто, готується до хрещення</i> [16, с.45]
	та багато ін.

Зауважимо, що перекладацька позиція І. Огієнка базувалася на переконанні, що українізація богослужбового обряду УАПЦ у ХХ ст. не є революційною інновацією, а радше справою *повернення* до давньої традиції Української Церкви¹. Одна з його культурологічних праць, яка мала обґрунтувати цей процес, так і на-

¹ Пор.: «Домагаючись певних реформ і змін у церкві, ми не можемо назвати це «українізацією» церкви. Ні, це не українізація; ми нічого не українізуємо, новин ніяких не заводимо, бо все це цілі віки мали, нам тільки відібрали його... Ми домагаємось лише самого простого: повернути церкву нашу в той стан, якою вона була колись, до з'єднання з церквою московською; ми хочемо тільки вивести з церкви своєї те чуже, що силою було припинено нам... Це не «українізація церкви, це тільки «розмосковлення» її» [11, с.89].

зивається «Мова українська була вже мовою Церкви. Нариси з історії культурного життя Церкви української» (Тарнів, 1921). У ній автор намагався довести, що специфіка засвоєння християнської традиції українською культурою з самого початку полягала в прагненні до рідномовної та, що більше, – *живомовної* рецепції її текстової спадщини, розквіт якої припав на XVI-XVII ст. (поява під значним впливом протестантизму українськомовних проповідей, перекладів Євангелія, учительних Євангелій, катехизмів тощо) [11]. Мало того, у праці Українська мова як мова богослужбова» І. Огієнко прямо стверджує: «Два віки – XVI і XVII – на Україні в церкві вже вживалося живої української мови» [9, с.117].

Таким чином, І. Огієнко прагне наголосити, що здійснює богослужбовий переклад на мову, яка вже має тривалу традицію перекладів християнських текстів і вираження специфічних християнських понять. У своїй програмовій праці «Методологія перекладу...» він зауважує: «...наша українська богословська термінологія існує вже з XVI віку. За віки XVI-XVII-XVIII на Україні написано дуже багато поважних богословських праць, з своєю рідною богословською термінологією. *Звичайно, при перекладах ми мусимо користати з цієї нашої традиційної термінології, часом дуже влучної*» (виділення наше. – *Н.П.*) [10, с.25].

Тому, здійснюючи переклад із грецького оригіналу, в пошуках прецедентів розв'язання окремих перекладацьких завдань, крім церковнослов'янського тексту, для зіставлення Огієнко широко залучає староукраїнські переклади релігійної літератури, зокрема такі пам'ятки: Пересопницьке Євангеліє 1556-1561 рр., Новий Завіт у перекладі В. Негалевського 1581 р., Волинське Євангеліє 1571 р., Учительне Євангеліє 1616 р., Львівський Тріодіон 1664 р., Псалтир XVI ст., Літківське Євангеліє 1595 р. та ін. При цьому в усіх випадках наявності в цих пам'ятках такого варіанту перекладу, що відрізняється від церковнослов'янського, він надає перевагу саме йому. Таким чином, переклад І. Огієнка містить прямі лексичні паралелі із зазначеними пам'ятками. Пор.:

Лексичні паралелі з Новим Завітом В. Негалевського 1581 р.

Цсл.	В. Негалевський	І. Огієнко
насоуцнъгин	повшехденний	щоденний [17, с.28]
встави	Ѡусти	відпусти [17, с.29]
долги	грѣхи	гріхи [17, с.29]
ѡкв	бо	бо [17, с.29]
должникѡмъ	виноватцям	винуватцям [17, с.29]
ѡкв на небесѣхъ и на земли	ѡко в небе, так і на землі	як на небі, так і на землі [16, с.28]

Лексичні паралелі з Пересопницьким Євангелієм 1556-1561 рр.

Цсл.	Пересопницьке Євангеліє 1556-1561 рр.	І. Огієнко
блгн	(учителю) добръи	добрий [17, с. 30]
во вѣки вѣкѡвъ	на вѣкы вѣчнъи	на віки вічні [17, с. 27]
нъинѣ (всегда, нынѣ и приснѡ)	теперъ	тепер [17, с. 27]

Пор. також вибір перекладача на користь відмінної від церковнослов'янської лексеми, продиктований слововживанням зазначених пам'яток: *благодать* – *ласка*, *милость*: *ласка* – Псалтир XVI ст., Учительне Євангеліє 1616 р., «Поученіє» Л. Зизанія 1618 р., Новий Завіт В. Негалевського 1581 р., Тріодіон, Львів 1664 р.; *милость* – Пересопницьке Євангеліє 1556-1561 рр.

[17, с.32]; **присно** – *завжди*, оскільки **завжды** містить Учительне Євангеліє 1616 р., Псалтир XVI ст., Львівський Тріодіон 1664 р. [17, с.27]; **истина** – *правда*, як у Псалтирі XVI ст. [17, с.27] тощо.

Як на своїх попередників на ниві перекладу Огієнко вказує також на староукраїнських книжників П. Беринду і Т. Земку: «...ми мали вже частину церковних книжок в перекладі на українську мову; напр. р. 1627-го Печерська Київська Лавра видрукувала («Тріодь Пісна») так звані «Синаксарі» українською мовою в перекладі славних богословів Памви Беринди та Тарасія Земки; хиба ж ми не мусимо використати цей переклад Синаксарів, що вже вільно читався в нашій Церкві?» [10, с.11]. Ми наводимо ці міркування перекладача не випадково, оскільки аналіз лексики літургійного перекладу І. Огієнка 1922 р. демонструє, що він містить лексичні паралелі і зі словником П. Беринди, пор., зокрема: **мирнѹги**: *спокойный* [5, с.64], **влагій**: *добрый* [5, с.7], **влодареніє**: *д кованыє* [5, с.7], **влагть**: *ласка* [5, с.8], **плътъ**: *тѣло* [5, с.83], **правда**: *справедливость* [5, с.91], **истинна (!)**: *правда* [5, с.50], **вѣженный**: *щасливый* [5, с.10] та ін.

Адресатом своїх богослужбових перекладів І. Огієнко вважав не просто український народ, а *простий народ*. Тому він ставить собі за мету не лише максимально упростишити літургійні тексти розумінню простого народу, а й відобразити в них динаміку народного слововживання. Це не суперечить загальній мовній концепції Огієнка, для якого простий народ – це ідеал мововикористання і головний орієнтир мовотворення. Саме тому ще одним лексичним джерелом його богослужбових перекладів стала релігійна лексика, термінологія з народної обрядовості. Доволі промовистим свідченням цього є народна термінологія у заголовку одного з богослужбових перекладів – «Свята Відправа на Зелені Свята» (Тарнів, 1922), де *Зелені Свята* народний варіант офіційної церковної назви свята *П'ятдесятниця, Зіслання Святого Духа*.

З огляду на сказане вище перекладу Огієнка майже цілком не притаманна тенденція до архаїзації лексики. Навпаки, як можна помітити, послідовне уникнення навіть узуальних архаїчних форм і елементів є головною засадою його перекладацької стратегії.

Арсенал архаїчних засобів, ужитих у перекладі з метою надання йому рис «библійного стилю» [10, с.21], надзвичайно обмежений. При цьому І. Огієнко вживає лише ті архаїчні форми, які, за його спостереженнями, мають паралелі в народних жанрах (напр., народних піснях), притаманні народному слововживанню. Зокрема, він:

- 1) майже послідовно зберігає *нестягнену форму повних прикметників*, так коментуючи цей прийом: «Ці старі повні форми ще й тепер кріпко держаться в народніх піснях, думках; в мові народу взагалі вони збереглися більше, ніж в мові літературній» [10, с.21]. Пор.: *Пресвятую, Пречистую, Преблагословенную, славную* Владичицю нашу Богородицю [16, с.26], *О паско великая і найсвятішая, Христе!* [16, с. 80], *Святее* святым [16, с.74]; сподоби... подати нам *пречистее* Тіло Твоє і *дорогоцінную* Кров [16, с.74], *взяв хліб у Свої святії, і пречистії, і непорочнії* руки [16, с.63];
- 2) зберігає архаїчну фонетичну форму (без закономірного переходу *о* в *і*) окремих, доволі нечислених, лексем: *Бог, Троиця, Престол, Ангол*, а також у форманті *-ость*, щоправда, лише в лексемі *милость*.
- 3) послідовно застосовує *архаїчні особові форми дієслова бути –єсть, еси*: бо Твоє *єсть* Царство, і сила і слава [16, с.6]; і кожний дар досконалий *єсть* з висоти [16, с.84]; Бо ти *еси* Бог наш [16, с.7], Ти сам *еси* сповнення закону [16, с.87]; Ти милосердя джерело *еси* [16, с.7];

- 4) дуже активно уживає **архаїчні дієслівні форми перфекта**: Ти добровільно *зволів еси* тілом на Хрест зійти [16, с.7]; Славою своєю Ти *стер еси* супостатів [16, с.9]; Ти безсмертя *подав еси* людям [16, с.11]. Авторитетом уживання цієї та попередньої архаїчних форм дієслова був для І. Огієнка, очевидно, Т. Шевченко, який активно використовував їх у поезіях релігійного змісту для створення патетичної тональності (див., зокрема, його коментар до цих форм у «Грамагічно-стилістичному словнику Шевченкової мови» (Вінніпег, 1961) [19, с.87-88]).
- 5) зберігає окремі, також нечисленні, **лексичні церковнослов'янізми**, «коли слово слов'янського тексту єсть загальновідоме на Україні» [10, с. 21]: *причастя, ради, беззаконя, помилуй, спаси, вповання, Агнець, непорочний, Предтеча, отрок, чоловіколюбце, яко тощо*.

Натомість перекладач уникає такого доволі широкоживаного в його попередників (напр., І. Пулюя, П. Куліша) засобу архаїзації богослужбового тексту, як форми **активних дієприкметників теперішнього і минулого часу**, – надзвичайно частотної форми церковнослов'янського тексту (з огляду на часте вживання такої форми в грецькому оригіналі), замінюючи їх на описові конструкції, пор.: **о плавающихъ, пѹтешествоующихъ, недоугъющихъ, страждоущихъ, пѣннѣныхъ** – *за тих, що на морі, в дорозі, в недозі, в тяжкій праці, в полоні* [16, с.25]; **освятѣи люв цѣа вѣлоуѣнѣ домоу Твоему** – *освятити тих, що люблять величність дому Твого* [16, с. 30]; **не оставѣи насъ оуповающихъ на тѣ** – *і не покидай нас, що надіємось на Тебе!* [16, с.30].

У праці «Методологія перекладу...» він коментує мотиви цього перекладацького вибору: «Народня українська мова, як і всяка інша народня мова, не любить дієприкметникових форм і завсіди замінює їх описовими формами... Правда, цього не можна сказати про стару літературну українську мову: вона з давніх-давен знала й вільно вживала дієприкметникові форми: обійтися без них в інтелегентнім думанні дуже важко... Проте, *бажаючи бути якнайближчим до народньої мови й народнього думання*, треба уникати дієприкметникових форм...» (виділення наше. – Н. П.) [10, с.18]. Лише в окремих фрагментах тексту він дозволяє собі уживання активних дієприкметників із метою збереження лаконічності фрази: *Господи, Ти благословиши благословляючих Тебе* [16, с.83]; *невечеріючий день царства Твого* [16, с.80], з *пливаючими* пливай, з *подорожуючими* подорожуй [16, с.73] тощо.

Особливим прийомом в перекладах Огієнка, що також значною мірою відчужує його від церковнослов'янського та грецького текстів-прототипів, є трансформація лексем-комполітивів – однієї з найактивніших словотвірних груп літургійної лексики та одного з найважливіших стилістично маркованих засобів літургійного стилю, які виникли в церковнослов'янському тексті внаслідок калькування відповідних складних грецьких слів. При цьому перекладач трансформує багатословне слово в: а) в однословне, б) описову конструкцію, в) перекладає його окремі компоненти, пор.: **благотворѣнѣи** – *милосердний* [16, с.7], **благодать** – *ласка* [16, с.10], **блговолаиъ еси** – *зволів еси*: [16, с.7], **благодарствѣнно** – *вдячно* [16, с.7], **свѣщеннодѣйствѣе** – *служба свята, відправа свята* [16, с. 8], **вѣѣоци** – *родителі божі* [16, с.15], **добродѣтель** – *сила* [16, с.18], **благодѣтель** – *доброчинець* [16, с.19], **человѣколюбѣе** – *любов до людей* [16, с.29], **тристалъ пѣснь** – *тричі свята пісня* [16, с.37], **вѣзначальнѣи** – *віковічний* [16, с.39], **животворѣицѣи** – *оживляючий* [16, с.12], **Приснодѣва** – *Вседіва* [16, с.29] тощо.

Крім того, перекладач також намагається уникати лексем з архаїчними цсл. формантами: **префіксами пре-, воз-, со-, із-** та ін.: **пренесѣнѣи** – *наднебесний* [16, с.13], **прекрасѣна** – *вбрана різнобарвно* [16, с.13], **пресвѣтѣи** –

найсвятіший [16, с.73], пречстѣннѣй — найчесніший [16, с.69], премудрость — мудрість [16, с.59]; возсѣлаемъ — приносимо [16, с.32], избавила — визволила [16, с.6], суфіксами: *-іє (-ія), -тель* та ін.: *беззаконїа* — беззаконства [16, с.6], *податель* — давець [16, с. 5] тощо.

Отже, як видно, перекладацький підхід І. Огієнка полягав у послідовній орієнтації на мову перекладу — українську — в її стилістичній та хронологічній різноманітності. Це, у свою чергу, спричинило відхід від основних принципів традиційної Кирило-Мефодіївської перекладацької традиції, яка полягала в послідовному відтворенні тексту оригіналу. І. Огієнко відмовився від послівного та поморфемного перекладу тексту оригіналу та цілковитого калькування його синтаксису — перекладацьких прийомів, що визначали специфіку первісних церковнослов'янських текстів. Важливо зауважити, що максималістична настанова І. Огієнка уникнути в перекладі будь-яких елементів церковнослов'янської мови, безперечно, виходила з його бажання підтвердити рівноцінність їй за виражальним потенціалом української мови, що засвідчив і сам перекладач: «Дбаючи про те, щоб дати громадянству нашому науковий переклад богослужних книжок, я мав на ввазі також дати нашому громадянству змогу наочно пересвідчитися, що пора вже цілком вивести з ужитку закиди ворогів українізації Служби Божої, ніби мова наша не придатна для богослужної й богословської цілі. Після довгої праці над богослужбовими текстами я на ділі пересвідчився, що українська мова цілком придатна для висловлення самих тонких богословських розумінь, при чому все це в українській мові набуває собі великої ясності й реальності, чого немає в мові церковно-слов'янській; багатство синоніміки нашої мови, багатство на старі форми допомагають в цим відношенні як найбільше... Мова українська цілком задовольняючи витримує іспит на право стати мовою богослужбовою» [17, с.18-19].

Список використаних джерел:

1. Горбач О. Мовостиль новітніх перекладів Св. Письма на українську мову 19-20 вв. / Олекса Горбач // *Наук. записки Укр. Вільного ун-ту. Ч. 13. Філософ. ф-т : зб. Мовознавчої комісії Наукового Конгресу в 1000-ліття Хрищення Русі-України.* — Мюнхен, 1988. — С. 29-98.
2. Дзюбишина-Мельник Н.Я. Слововживання у сакральному тексті як відображення активних процесів у конфесійному стилі від 60-х рр. XIX до початку XX ст. / Н.Я. Дзюбишина-Мельник // *Наук. зап. НаУКМА. Сер. філолог. науки.* — 2008. — Т. 85. — С. 9-14.
3. Іваннікова Л. Богослужбова мова / Людмила Іваннікова // *Святопокровська Подільська церква, УАПЦ, м. Київ.* — Режим доступу: <http://pokrovska.kiev.ua/content/bogoslužhbova-mova>.
4. Кметь І. Іван Огієнко (майбутній митрополит Ларіон): науково-педагогічна діяльність ученого у Львові (1922-26 рр.) / І. Кметь // *Православний молодіжний веб-портал hram.lviv.ua.* — Режим доступу: <http://hram.lviv.ua/2250-vdbulasya-naukova-konferencya-poet-na-sluzhb-narodov-priurochena-pamyat-mitropolita-larona-ogyenka.html>.
5. *Лексикон словенороський Памви Беринди / підгот. тексту і вступ. ст. В.В. Німчука.* — К. : *Наук. думка*, 1961. — 272 с.
6. *Листи громадських діячів, представників української науки, культури і Церкви до Івана Огієнка (митрополита Ларіона). 1910-1969.* — К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2011. — 744 с.
7. Мороз Т.В. *Лексика перекладів Святого Письма в контексті розвитку української літературної мови в др. половині XIX — на поч. XX ст. : дис. ... канд. філолог. наук / Т.В. Мороз.* — Чернівці, 2007. — 222 с.

8. Москаленко М.Н. Переклади Святого Письма і богослужбових книг (фрагмент із нарисом) // Л.В. Коломієць. Український художній переклад та перекладачі 1920-30-х років. Матеріали до курсу «Історія перекладу»: навчальний посібник / М.Н. Москаленко. – Вінниця: Нова книга, 2015. – С. 26-31.
9. Огієнко І. Українська мова як мова Богослужбова. Право живої мови бути мовою Церкви. – [Тарнів], 1921 / Іван Огієнко (митрополит Іларіон) // Наша літературна мова / упор. М. Тимошик. – К., 2011. – С. 91-118.
10. Огієнко І. Методологія перекладу Святого Письма та богослужбових книг на українську мову (доклад, читаний 27 квітня 1925 р. в Варшаві на першій засіданні «Комісії для перекладу Святого Письма та Богослужбових книг на українську мову» і ухвалений для керування й видання окремою брошурою) / І. Огієнко // Єдиними вустами. Вісник Інституту богословської термінології та перекладів. – Львів, 2000. – Вип. 4. – С. 3-41.
11. Огієнко І. Мова українська була вже мовою Церкви. Нариси з культурного життя Церкви української / І. Огієнко // Іван Огієнко (митрополит Іларіон). Наша літературна мова / упор. М. Тимошик. – К., 2011. – С. 59-90.
12. Орлевич І. Львівський Ставропігійський інститут (1914-1925) / І. Орлевич // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2009. – Вип. 18. – С. 153-169.
13. Пам'ятки [археограф. щорічник]. Т.2. Епістолярна спадщина Івана Огієнка (митрополита Іларіона) (1907-1968) / Держкомархів України, УДНДІАСД; упоряд.: В.П. Ляхощкий, Н.П. Московченко, І.М. Преловська. – К., 2001. – 477 с.
14. Проф. д-р Іван Огієнко – голова Головної Церковної Ради при УЦК // Краківські вісті. 08.08.1940. – Режим доступу: <http://zbruc.eu/node/41253>.
15. Свята відправа Вечірня і Рання мовою українською. На українську мову з грецької переклав професор Іван Огієнко. – Львів; К., 1922. – 290 с.
16. Свята Служба Божа св. отця нашого Іоана Золотоустого мовою українською. На українську мову з грецької переклав професор Іван Огієнко. Ч. I. Текст. / І. Огієнко. – Львів, 1922.
17. Свята Служба Божа св. отця нашого Іоана Золотоустого мовою українською. На українську мову з грецької переклав професор Іван Огієнко. Ч. II. Пояснення до тексту / І. Огієнко. – Львів, 1922.
18. Сохацька Є.І. Біблія в перекладі митрополита Іларіона (Івана Огієнка) як епохальна наукова праця / Є.І. Сохацька // Матер. II Всеукр. християнської наук.-практ. конф. «Формування основ християнської моралі в процесі духовного відродження нації», 15-17 січ. 2009 р., м. Кам'янець-Подільський. – Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 12-21.
19. Митрополит Іларіон. Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови. – Вінніпег, 1961 / репр. вид. – К.: Вид-во «Ярославів вал», 2013. – 258 с.

In the article there is performed an analysis of I. Ohienko translation of liturgical texts into Ukrainian, his aim and main translation tasks. It is observed how the indicated factors have influenced the language of the translation printed in the publication «The Divine Liturgy of St. John Chrysostom in Ukrainian» (Lviv, 1922). The article describes in details historical and cultural context, as well the very working process of I. Ohienko's first liturgical translation, his influence on the further development of the tradition of Ukrainian liturgical translation.

Key words: Ivan Ohienko, liturgical translation, liturgical language.

Отримано: 15.04.2017 р.